

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

Religion från 80- till 00 -tal

En komparativ analys av två läroböckers avsnitt
om hinduism utifrån sammanhang,
språk, innehåll, det sociala och stil

Josef Lagerkvist

Interdisciplinärt examensarbete inom lärarutbildningen, 15 hp
Svenska för blivande lärare LSV410
Ht 2009
Handledare: Hans Landqvist
Examinator: Maja Lindfors Viklund

Sammandrag

Studien utgår från en syn på sakprosa i allmänhet och skolböcker i synnerhet som deltagare i ett nära samspel med samhället. Jag genomför i studien en komparativ textanalys av två läroböckers avsnitt om hinduism i ämnet religionskunskap på gymnasieskolan. Böckerna är av olika ålder, den ena är utgiven 1988 och den andra 2006. Syftet är att undersöka vilka likheter och skillnader som finns mellan texterna och att undersöka vilken bild av hinduismen som böcker presenterar. Undersökningen handlar om just likheter och skillnader men jag kommer även att undersöka om och i så fall vilka värderingar av religionen som framträder i böckerna. Undersökningen är en kvalitativ fallstudie med en textanalytisk metod. Det rör sig om ett litet material och studiens generaliserbarhet är därför begränsad. Dock återfinns stöd för studiens resultat i relaterad forskning och kan därför anses peka mot vissa skönjbara mönster.

Böckerna analyseras utifrån fem utgångspunkter. Böckernas framställningar av hinduismen är överlag likartade. De har ett likartat sammanhang, språk, innehåll och tilltal samt likartad stil. Bägge böckerna framställer hinduismen som en indisk företeelse. Böckerna gör inte heller någon egentlig skillnad mellan religiösa och socioekonomiska konsekvenser för samhället. Detta leder till att hinduismen framstår som orsaken till förhållanden som egentligen kanske har andra förklaringar.

Den äldre boken i studien ger en mer problematiserande bild av religionen och dess inverkan på samhället än vad den yngre boken gör och detta kan kanske kopplas till en förändrad syn på den roll som religionen spelar för situationen i Indien.

Bägge böckerna utgår från en föreställd gemensam utgångspunkt utifrån vilken hinduismen framställs. Detta förfarande leder till att hinduer och i förlängningen indier framstår som annorlunda och från den gemensamma grund, som fungerar som utgångspunkt för läroböckerna, avvikande.

Studien innehåller även en didaktisk reflektion där studiens resultat kopplas till gymnasieskolans styrdokument och det argumenteras för en ökad medvetenhet bland lärare om hur såväl explicita som implicita värderingar framförs och vilka följder det kan få.

Nyckelord: läroböksanalys, värderingar i läroböcker, religionskunskap, bilder av hinduism.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1. Bakgrund.....	1
1.2. Syfte och frågeställningar	1
1.3. Disposition	2
2. Tidigare forskning.....	2
2.1. Sakprosa.....	3
2.2. Läromedel	4
2.3. Styrdokument.....	5
3. Material och metod	7
3.1. Material	7
3.2. Metod	8
3.3. Validitet och generaliserbarhet	9
4. Resultat	10
4.1. Sammanhanget.....	10
4.2. Tro – i tid och rum	11
4.2.1. Språket	11
4.2.2. Innehållet	12
4.2.3. Det sociala.....	13
4.2.4. Stilen	14
4.3. Din tro eller min?.....	14
4.3.1. Språket	14
4.3.2. Innehållet	16
4.3.3. Det sociala.....	17
4.3.4. Stilen	17
4.4. Jämförelse	18
4.4.1. Språket	18
4.4.2. Innehållet	19
4.4.3. Det sociala.....	21
4.4.4. Stilen	21
5. Sammanfattning och diskussion	22
5.1. Likheter och skillnader	22
5.2. Värderingar och skillnader i värderingar.....	23
5.3. En didaktisk reflektion.....	24
Material och Litteraturförteckning	26
Material	26
Litteratur	26

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Skolan och samhället är sammanbundna i ett nära och intrikat samspel. Samhället styr med lagar och ekonomiska anslag över skolan och dess möjligheter, medan skolan fostrar framtida medborgare i samhället. Skolan erbjuder och tillhandahåller en utbildning som är såväl reproduktiv som produktiv men som även har en dimension som identitetsskapande för eleven. Skolan är reproduktiv i avseendet att den förespråkar och förmedlar och därmed återskapar samhällets normer och kulturarv. Den är produktiv eftersom den ska förse samhället med nödvändig kompetens för ett fortsatt väl fungerade samhällsmaskineri och den ska samtidigt erbjuda elever möjligheter att utveckla kunskaper och färdigheter som skall bidra till att skapa en egen identitet (Imsen 1999:107).

I skolans värld är texter en viktig del av arbetet, Imsen framhäver läroböcker som det viktigaste av skolans läromedel och enligt internationell forskning uppskattas "så mycket som 70 till 90 procent av undervisningen i centrala ämnen [...] vara läroboksstyrd" (Imsen 1999:303). Det är rimligt att anta att den svenska skolan inte ser mycket annorlunda ut och vad som då faktiskt står i läroböckerna framstår som en viktig fråga.

Samtidigt säger läroplanen för gymnasieskolan att undervisningen "skall vara saklig och allsidig" (Lpf94:38). Följande studie utgår från en syn på text och samhälle som beroende av varandra (se t.ex. Englund & Ledin 2003) och om och hur detta återspeglas i läroböcker, trots läroplanernas tyngdpunkt på saklighet och allsidighet.

1.2. Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka hur det förhåller sig med läroböckers saklighet och allsidighet. Genom att jämföra avsnitt ur två läroböcker av olika ålder vill jag se om det finns uttryck för värderingar i de aktuella läroböckerna och vilka eventuella skillnader och likheter det finns mellan de båda undersökta läroböckerna.

Värderingar, normer och attityder är tre begrepp som betecknar ett liknande förhållningssätt till något, och det är mycket svårt att definiera och/eller avgränsa dessa. *Värdering* är det ord som används i den nu

gällande läroplanen för gymnasieskolan, Lpf94, (Lpf94:44:45). Läroplanen tillhandahåller inte någon definition av begreppet och jag nödgas därför rådfråga annan instans. I Nationalencyklopedin ges följande förklaring av ordet värdering: ”handlingen att sätta ett (positivt eller negativt) värde på något eller resultatet av att utföra en sådan handling. Resultatet har i allmänhet formen av ett omdöme, en åsikt eller en uppfattning” (ne.se). Det är alltså med en liknande uppfattning om vad värderingar innebär som studien genomförs.

Att studien är inriktad mot läroböcker i ämnet religion bygger på en föreställning hos mig om att det är ett ämne som i högre grad än exempelvis matematik och naturvetenskap ger utrymme för den formen av värderingar som studien är inriktad på. Utgångspunkten för studien är alltså att se läromedlen som produkter av sin samtid, och undersöka om det går att se några förändringar i värderingar. Vad jag vill veta skulle alltså kunna formuleras utifrån följande frågor:

- Vilka likheter och skillnader finns det mellan texterna, på ett antal utvalda jämförelsepunkter?
- Ger texterna uttryck för värderingar? I så fall vilka?
- Om texterna ger uttryck för värderingar, går det att se en förändring av dessa i texterna?

1.3. Disposition

I kapitel två görs en kortfattad genomgång av tidigare forskning. Denna utger sig naturligtvis inte för att vara någon heltäckande framställning men ger en bild av vad som påverkat och legat till grund för min studie. I kapitel tre presenteras materialet och metoden som anger ramarna för studien. I det fjärde kapitlet redovisas resultaten av analyserna först bok för bok för att sedan jämföras. Det femte och sista kapitlet innehåller en sammanfattning av resultaten tillsammans med en avslutande diskussion, som även innefattar didaktiska reflektioner.

2. Tidigare forskning

I det följande kapitlet presenterar jag den forskning och de förhållningssätt som ligger till grund för studien och dess

genomförande. Kapitlet börjar med ett avsnitt som sakprosa och därefter behandlas läroboksforskning. Till sist tar jag upp resonemang kring de aktuella styrdokumentet.

2.1. Sakprosa

Utgångspunkten för den här studien är alltså att se de utvalda läromedlen som en del av vad som innefattas av begreppet sakprosa. Forskningen runt sakprosa är ett relativt nytt forskningsfält som ännu inte utvecklat ett heltäckande och utförligt övergripande synsätt eller ett teoretiskt begreppsmässigt ramverk (Englund & Ledin 2003:13). Sakprosa beskrivs av Englund, Ledin & Svensson (2003) som ett övergripande begrepp för i första hand de texter som inte ryms inom begreppet litteratur men som inom forskningsfältet kanske mer och mer utvecklas mot vad författarna kallar ett "icke-essentialistiskt synsätt". Ett icke-essentialistiskt synsätt är ett där fokus flyttas från vad sakprosa faktiskt är, från tanken att sakprosa är en egen genre med egna konventioner till att man ser sakprosa som ett socialt och kulturellt betingat faktum. En konsekvens av detta synsätt är även att "texterna [...] måste förstås i förhållande till den sociala kontext, den institution och kulturella praktik de ingår i" (Englund, Ledin & Svensson 2003:36f).

Englund, Ledin och Svensson drar själva paralleller till de riktningar inom samhälls- och kulturvetenskaplig forskning som kallas socialkonstruktivism. Socialkonstruktivism kan förenklat sägas vara en uppfattning som beskriver människans uppfattning om verkligheten som skapad av våra sociala kontexter. Verkligheten som vi uppfattar den är inte för alltid fastställd utan den präglas och förändras i takt med vårt samhälle och är styrd av våra sätt att tänka, våra överenskommelser och våra konstruktioner. Englund Ledin och Svensson uttrycker det på följande sätt: "ett faktum i den sociala verkligheten – sätt att se, tänka, känna och handla – blir då först och främst ett socialt faktum, det vill säga något som har gjorts tvingande genom ett samhälle" (Englund, Ledin & Svensson 2003:49).

Nästa steg i tankegången blir då att sammanföra synen på samhällets uppfattning om verkligheten som ett socialt faktum, med synen på texter, och i synnerhet sakprosa, som även det sociala faktum. Om såväl vår uppfattning om verkligheten, som hur våra texter är utformade, är beroende av våra sociala kontexter, är det inte helt orimligt att anta att det ena återspeglas i det andra. Vår syn på verkligheten speglar våra

texter och våra texter speglar vår verklighet. Våra texter är handlingar som förhåller sig till andras handlingar, och i ”det perspektivet står sakprosan för omvälvande förändringar i textvärlden, som är kopplade till lika omvälvande förändringar i samhället” (Englund, Ledin & Svensson 2003:56).

Hellspong och Ledin (1997) lyfter fram fyra anledningar till att närmare analysera vad de benämner *bruksprosa*. Den första kallar de en humanistisk anledning och betonar därefter att en fördjupad insikt i bruksprosa skapar en större förståelse för ”hur vi använder språket för att tänka och handla i en skriftspråkskultur” (Hellspong & Ledin 1997:11). Ett andra skäl är att en närmare granskning av en text bidrar till en ökad förståelse för dess ämne, att vår tolkning av texten bidrar till en fördjupad förståelse. Det tredje skälet är att vi själva lär oss att bli bättre skribenter av att analysera andras texter, vilket alltså är en retorisk anledning till textanalys (s. 12). Slutligen framhåller de även textanalys med en kritisk avsikt, där syftet är att genomskåda och granska innehållet i en text, för att vi därigenom ”lyssnar på vad texten har att säga men inte ger den det sista ordet” (s. 13).

Det är med ovanstående synsätt på text i allmänhet och sakprosa i synnerhet som jag genomfört följande studie.

2.2. Läromedel

Forskningen kring skolböcker och deras utformning är utbredd och mångfacetterad. Melander (1995) ger en översikt av svensk sådan utifrån tre utgångspunkter. Det första området vill besvara frågan hur språket i läroböckerna ser ut, det andra områden innebär en bedömning av språkets funktionalitet och det tredje området i läroboksforskning innebär ett historiskt perspektiv. Detta är dock grovt tillhuggna kategorier och överlappningarna emellan dem är talrika (Melander 1995:134). Strömquist (1995) är en av dem som poängterar vikten av att språket i läroböcker granskas, då ”det språk som eleverna möter i sina läroböcker påverkar inte bara deras val av inlärnings- och lässtrategier, det ger också mönster och förebilder för deras eget skrivande” (Strömquist 1995:7).

Sandquist (1995) har utifrån ett historiskt perspektiv genomfört en studie av läroboksspråk i historieböcker från 1950-tal till 1980-tal, och funnit att dessa texter blivit kortare medan bilder och bildtexter fått ökat utrymme (Sandqvist 1995:185).

Närmare min egen studie ligger dock Kamali (2006), som kan sägas undersökt läroböckers språk utifrån vilken funktion det har i ett förmedlande av värderingar. Hans studie tar upp hur skolan som institution används för att skapa en vi-känsla som bidrar till elevernas känsla av att tillhöra en nation och att ha en gemensam grund. Denna gemensamma utgångspunkt från vilken vi förhåller oss till världen är inget som är från början given utan är en produkt av det samhälle som vi lever och verkar inom. Kamali argumenterar, med stöd av bland andra Durkheim, för att utbildningssystemet är en av de viktigaste faktorerna för att skapa och bibehålla en uppfattning av vad som är rätt och fel, vilka normer och etiska förhållningssätt som är giltiga (Kamali 2006:47f). Kamali uttrycker det som "[u]tbildningssystemet har använts av [...] nationalstater för att skapa homogena och förutsägbara medborgare med en samling gemensamma nationella normer och värderingar" (s. 49) och han framhåller detta som en avgörande orsak till de svårigheter som elever med invandrarbakgrund och från etniska minoriteter upplever i skolvärlden.

Kamali har i sin studie undersökt ett antal olika läromedel i ämnena religion och historia och slutsatsen är att de flesta medverkar till att skapa en uppdelning i *vi* och *de andra*. Läromedlen framhåller en bild av en västerländsk gemenskap vars påstådda rationalitet och rätta normer alltid sätts i förhållande till *de andra*. Kamali beskriver hur begreppet och tilltalet *vi* i läromedlen ständigt anspelar på föreställda mottagare som är kristna västerlänningar med insikt om sin egen kulturs exklusivitet och dess rätta värderingar (s. 93f).

Härenstam (2000) har studerat hur bilden av den tibetanska buddhismen förändrats i läroböcker i religionsämnet hämtade från 1980-till 1990-tal. Han beskriver hur bilden förändrats från att mer ha fokuserat på religiös praxis till att mer rymma fler nyanser av religionen som symboliska tolkningar och det ideologiska innehållet (Härenstam 2000:108).

2.3. Styrdokument

De båda läromedlen i min studie är skrivna utifrån två olika läroplaner. *Tro i tid och rum* som är utgiven 1988 är skriven mot den äldre *läroplan för gymnasieskolan, Lgy70*, och *Din tro eller min?* som är utgiven 2006 är skriven med utgångspunkt i den nuvarande läroplanen för gymnasieskolan, *läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf94* (se

avsnitt 3.1 nedan om material). De båda läroplanerna är inte fundamentalt olika, men det finns skillnader mellan dem.

Anniqa Frid och Christian Schnell (2008) har genomfört en studie av de två läroplanernas kunskapssyn och konstaterar att Lgy70 speglar en mer positivistisk syn på kunskap som något faktiskt och av människor oberoende medan Lpf94 snarare hyser en uppfattning om kunskap såsom socialt betingad och en produkt av det sociokulturella klimatet. Det är ett resultat som väl stämmer överens med tidigare framförda argument för sakprosan och samhällets komplexa förhållande (se avsnitt 2.1). Styrdokumentet speglar samhällets normer och skapar samtidigt förutsättningar för en fortsatt spridning av dem.

Vad som är av intresse för religion som ämne och för den här studien är hur de aktuella läroplanerna förhåller sig till skolans uppgift som förmedlare av kunskap om olika människors föreställningar och förhållningssätt till världen. I Lgy70 står följande: ”de skiljaktigheter som föreligger mellan olika grupper och människors värderingar bör skolan ta upp till diskussion och belysning”(s. 22) och längre fram betonar läroplanen att ”kravet på allsidighet blir särskilt aktuell när det gäller att behandla livsåskådningsfrågor, ideologier, värderingar och överhuvudtaget kontroversiella frågor”(s. 39). I Lpf94 framträder skolans roll som förmedlare av värderingar tydligt, ehuru skolan ”har en viktig uppgift när det gäller att förmedla [...] de värden som vårt samhällsliv vilar på”(s. 37). Skolan har också som uppgift att ”vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de framförs”(s. 38). Det är alltså en liknande skola som efterfrågas i de olika läroplanerna, men den senare är tydligare vad det anbelangar elevernas rättigheter till att inneha och framföra personliga ställningstaganden.

Redan nämnda Härenstam (2000) har studerat de båda läroplanerna för gymnasieskolan utifrån en religionskunskapsdidaktisk synvinkel och hävdar att de bägge betonar skolans uppgift att undervisa om religioner, såväl den kristna som icke-kristna. Detta sätt att lära *om* religioner kontrasterar Härenstam mot att lära *av* religioner. När den tidigare läroplanen, Lgy70, betonar att eleverna skall skaffa sig kunskap *om* icke-kristna religioners olika uttryck och jämföra med den kristna, öppnar läroplanen Lpf94 för att eleverna skall lära sig *av* samtliga religioner för att skapa ett eget individuellt perspektiv och förhållningssätt (Härenstam 2000:153f).

3. Material och metod

I detta kapitel presenteras ramarna för uppsatsen i form av material och metod. Kapitlet avslutas med ett resonemang om validitet och generaliserbarhet.

3.1. Material

Det finns många urvalsprinciper som är möjliga att utgå från i en studie med det angivna syftet. Utbudet av läromedel är i det närmaste oöverskådligt och det spänner över flera breda ämnesfält. Jag kommer att utgå från läromedel inriktat på ämnet religion på grund av i huvudsak den anledningen att jag tror att det är lämpligt utifrån studiens syfte: det är ett ämne som kan rymma olika förhållningssätt och värderingar till vår omvärld. Det är även mitt andra undervisningsämne vilket avslöjar ett personligt intresse för religionsdidaktiska frågor.

Med ämnet valt är utbudet fortfarande överväldigande, och det finns olika argument för olika urval. Norlund (2009) argumenterar, i en avhandling som till viss del innefattar läromedelsanalys, för ett så brett urval som möjligt, vilken skulle innebära bättre validitetsmässiga förutsättningar. Hon förespråkar ett till antalet omfångsrikt material som därför täcker fler variabler (Norlund 2009:63). På grund av den här studiens begränsningar beträffande både tid och omfång, är det dock av nödvändighet ett till antalet snävare urval som gäller. Det material som används i studien är valt på mer personliga (och praktiska) grunder (se avsnitt 3.3 nedan om validitet och generaliserbarhet).

Tro – i tid och rum av Arne Löwgren, Bo Ahlberg och Lars Ryberg är den äldre av mina två läroböcker. Den första upplagan som används i studien kom 1988 och en andra utgåva 1993. Det är en lärobok inriktad mot såväl gymnasieskolan som komvux och ”den följer gällande läroplan” (s.4), vilken alltså var Lgy70.

Den yngre, nyare boken som används i studien är *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet* av Erica Appelros, Anne-Christine Hornborg och Helena Röcklinsberg. Den utkom 2006 och är inriktad mot kursen Religionskunskap A på gymnasieskolan och är skriven mot den nuvarande läroplanen, Lpf94 (Appelros Hornberg & Röcklingsberg, förord).

Det finns ingen möjlighet att analysera hela böckerna utan det är respektive boks avsnitt kring hinduismen som ligger till grund för min studie. *Tro – i tid och rums* avsnitt om hinduismen återfinns direkt efter

ett inledande kapitel som tar upp frågor om vad tro är. Hinduismen behandlas på 22 sidor. *Din tro eller min?* använder 17 sidor för att behandla hinduismen och där återfinns avsnittet som nummer fyra av avsnitt som behandlar världsreligioner i ordningen judendom, kristendom, islam och hinduism. Även *Din tro eller min?* inleds av kapitel med mer diskuterande karaktär över vad som egentligen är tro och sammankopplar det med etik och moral.

Valet att undersöka avsnitten om hinduism och inte någon av de så kallade abrahamitiska religionerna (kristendom, judendom och islam) bottnar i min uppfattning om att läroböckers behandling av hinduism innebär en större chans/risk för tydligare uttryck för värderingar och uppfattningar, då det är en religion som i större utsträckning skiljer sig från den svenska kristendomen än vad islam och judendomen gör. Det finns naturligtvis ytterligare religioner utöver hinduismen som inte räknas in bland de abrahamitiska, förslagsvis buddhism och sikhism. Även de hade lämpat sig väl för en liknande studie. Nu föll dock valet på hinduism utifrån motiveringen att den är den största i fråga om antal anhängare av de icke abrahamitiska religionerna (Knutsen 2004:9).

En äldre bok än *Tro – i tid och rum* hade eventuellt visat på större och tydligare skillnader men valet föll ändå på en bok utkommen på 1980-talet. Anledningen är den att resultatet på det viset, för mig, känns mer relevant då det rör sig om böcker som fortfarande används i undervisning. Skolböckernas djupare historia är för den intresserade även tidigare studerad, se exempelvis Sandqvist (1995) eller Melander (2003).

3.2. Metod

I Hellspong & Ledin (1997) presenteras en utförlig metod för att analysera vad de benämner brukstexter. Analysmetoden bygger på tre funktionella utgångspunkter, vilka författarna bedömer fruktbara och hanterbara att utgå från. Det rör sig om den *textuella* funktionen, som handlar om textens yttre språkliga utformning och komposition, den *ideationella* funktionen, som behandlar textens teman och förhållningssätt till dessa och omvärlden, och slutligen om den *interpersonella* funktionen som utgår ifrån textens tilltal och samspel med läsaren. Författarna betonar att dessa tre är just möjliga utgångspunkter för en textanalys medan situationen och analysens syfte är avgörande för vad det skall fästas största fokus på.

Hellspong (2001) utgår från de tre ovan beskrivna funktionerna men

bidrar med mer specifika metodmodeller. Där Hellspong och Ledin är övergripande och pratar mer allmänt om textanalys är Hellspong (2001) mer konkret och ger utförliga förslag till analysmetoder för olika sorters analyser, exempelvis en modell för en retorisk analys och en modell för en hermeneutisk analys. Av största intresse för föreliggande studie är dock det avsnitt som ägnas åt ”komparativ analys”. Där syftet är – likt syftet för den här studien – att ”jämföra olika texter [...] för att undersöka likheter [och] skillnader...” (s. 79). Här presenterar Hellspong sex aspekter där fem av dem kommer att utgöra utgångspunkterna för min analys av lärobokstexterna. Det första är *sammanhanget*, som behandlar texternas yttre förutsättningar. Nummer två är *språket*, som intresserar sig för hur texterna ser ut språkligt och även textens komposition. *Innehållet* är den tredje aspekten, där är det som texterna behandlar det viktiga. Det *sociala* behandlar vilka roller och vilka språkhandlingar som förekommer i texterna. Slutligen nämner Hellspong *stilen*, som alltså handlar om vilken stil texten innehåller. Hellspongs sjätte aspekt är vilket *samband* texterna har med varandra, men det tycker jag, när det gäller läroböcker, inkluderas under *sammanhanget*.

3.3. Validitet och generaliserbarhet

Studiens material är valt med hänsyn till dess begränsade omfång och består därför av endast två läroböcker. Det är dessutom endast ett avsnitt ur respektive bok som analyserats vilket gör att resultatet inte nödvändigtvis gäller för böckerna som helheter, särskilt med tanke på att bägge böcker har fler än en angiven författare. De böcker som ligger till grund för studien är dessutom valda utifrån praktiska och personliga grunder, eftersom det är böcker som återfinns på den skola där jag genomfört min verksamhetsförlagda utbildning, (VFU), inom min lärarutbildning. Detta sammantaget med att min metod är textanalys, och varje analys medför en tolkning och att en tolkning aldrig är helt neutral gör att studien är att betrakta som en fallstudie. Den redogör för min tolkning av två avsnitt ur två läroböcker. Dock är min förhoppning givetvis att studien skall kunna visa på intressanta iakttagelser som tillsammans med den relaterade forskningen kan bidra till en ökad insikt om vikten av en medvetenhet om vilka värderingar som återfinns i läroböcker och hur dessa påverkar vår bild av såväl oss själva som det de beskriver.

4. Resultat

I analysen av materialet kommer jag att behandla varje bok för sig, för att därefter jämföra dem med utgångspunkt i ovan nämna metod från Hellspång och Ledin. Jag använder Hellspångs (2001) modell för en komparativ analys. Författaren föreslår alltså följande fem utgångspunkter för analys: sammanhang, språk, innehåll, det sociala, och stilen (se avsnitt 3.2. ovan).

Sammanhanget är onekligen liknande för de båda böckerna och lyfts fram i avsnitt 4.1. nedan, och under den och de följande punkterna finns det olika aspekter att undersöka. Hellspång föreslår ett antal olika aspekter att jämföra utifrån (Hellspång 2001:79f), och jag har valt att använda dem som jag finner mest lämpligt för att belysa hur texterna ger uttryck för värderingar.

Jag har valt att under språk i huvudsak titta på hur avsnitten är komponerade och vilket ordförråd texterna använder sig av. Jag tillåter mig även en vid tolkning av Hellspångs (2001) begrepp *komposition* (s. 80) vilket jag låter innefatta även layout och bild- och rubrikval.

Under innehåll fokuserar jag på vad som faktiskt står i texten, vad den tar upp och i förlängningen vad den utelämnar. Att studiens utvalda texter behandlar hinduism är enkelt att konstatera, men det intressanta är att se vilka teman som behandlas i respektive texts framställning.

Det sociala i en text handlar om hur texten tilltalar läsaren, vilken berättarröst som framträder och hur texten förhåller sig till ämnet.

Under stilen kommer jag att jämföra den språkliga stil med vilken texterna är skrivna.

Jag börjar i kronologisk ordning med *Tro – i tid och rum*, vilken hädanefter kommer refereras till som TITOR, och behandlar därefter *Din Tro eller min?* som i fortsättningen kommer att benämnas DTEM. Därefter följer en jämförande del där vad som framkommit i analyserna av böckerna förhålls till varandra. Men först behandlar jag vad som av Hellspång (2001) benämns *sammanhang*.

4.1. Sammanhanget

Om man ser till den kontext där texterna för min analys hör hemma framstår en tydlig situation med ett tydligt och för författarna väl medvetet sammanhang. Det är fråga om brukstexter för de specifika förutsättningar som skolan och dess värld erbjuder. Brukarna, eller läsarna, av texten är till den allra största delen elever och lärare

(undantagen är från skolan helt eller delvis utomstående läsare, som jag själv). Det rör sig med andra ord om läsare som i stor utsträckning inte väljer eller nödvändigtvis är intresserade av böckerna i sin helhet men kanske än mindre av mina utvalda delar. De läses alltså som en del i ett större sammanhang. Att läsa böckerna är för många ett nödvändigt steg för att kunna fullfölja en, visserligen vald, utbildning. Lärobokstexterna är dessutom skrivna efter vissa förutsättningar: de skall svara mot i läroplaner och kursplaner utformade mål och föreskrifter för vad som skall återfinnas inom ramarna för ämnet (Selander 1998:17). Selander formulerar det på följande vis:

En pedagogisk text är *producerad för en bestämd, institutionaliserad användning*, ett utbildningssystem med egen rumslig, tidslig och social organisering som klasser, lektioner stadier osv. (Selander 1998:17, kursivering i original)

TITOR och DTEM är läroböcker med en tydlig avsändare, författarna, som förmedlar kunskap till mottagarna, eleverna. Avsändaren fungerar som en slags informatör som meddelar mer eller mindre ofelbara och emotsägbara fakta och föreställningar. Det råder således en asymmetrisk relation mellan textens olika aktörer.

Texterna kan i sin tur inte särskiljas från den tradition eller genre som de tillhör. De är tydliga exempel på lärobokstexter som följer en viss sorts uppfattning om hur sådana kan och bör vara utformade.

4.2. Tro – i tid och rum

4.2.1. *Språket*

TITOR har en komposition för avsnittet om hinduismen som är genomgående för boken i stort. Den använder sig genomgående av kapitelrubriker med två underliggande rubriknivåer. Under de rubriker som återfinns i innehållsförteckningen under kapitelrubriken finns det alltså oftast ytterligare en nivå. Under ”andakt och tillbedjan” återfinns underrubrikerna ”Gudstjänst i hem...”, ”...och i tempel” och ”Yoga”. TITOR är illustrerad i svartvitt och alla uppslag utom ett (s. 16-17) har en eller flera bilder. Avsnittet inleds med en historisk överblick och ett fastslående av religionens inneboende mångfald. Läsaren tas från ett övergripande perspektiv på religionen med till en närmare presentation av hur dessa uttrycks i människornas vardag och samhälle.

Det finns ordval som tyder på försök till att hålla texten på en något mer vetenskaplig nivå: *diafragmaandning*, *författningen* och *stadgar* är sådana ord som mer knyter an till ett vetenskapligt och byråkratiskt språk än det vardagliga. Det kan även ord som *torde*, *tvagning* och *förrättar* sägas göra, men här kan det även diskuteras huruvida det är tecken på hur språket förändrats. TITOR har idag närmare över 20 år på nacken.

Av intresse för min studie är även ordval vid beskrivningar av företeelser inom religionen. TITOR använder här ett ordval som inte framstår som särskilt neutralt utan snarare uttrycker en nedvärderande värdering. Att framställa tanken på att döda en ko sägs kunna framkalla ett "fanatiskt raseri och orsaka upplopp" (s. 11) och även den beskrivna morgonritualen är exceptionell, "man håller strängt på hygien, nästan på gränsen till fanatism" (s. 23). Hinduerna framställs alltså som fanatiska och lidelsefulla människor, och deras högtider firas med samma fanatiska intensitet, "festglädjen kan bli nästan våldsam" (s. 28). Under rubriken "Kvinna i Indien" beskrivs förhållandena för kvinnor som präglade av fattigdom och misär, något "en västerlänning uppfattar som vidriga" (s. 30). Däremot framgår det inte hur hinduer själva uppfattar situationen.

4.2.2. Innehållet

TITOR startar sin framställning av religionen med vad som i förordet beskrivs som "aktuella ögonblicksbilder" med syftet att föra "läsaren in i de olika religionerna" (s. 4). TITOR väljer att föra sin läsare in i hinduismen med hjälp av bilden av hur kor obehindrat och fritt strävar omkring i Indien, såväl i städer som på landsbygd. Sedan följer en beskrivning av Indiens långa och kulturellt mångsidiga historiska bakgrund. Den långa historien och de många olika regenterna påstås ligga till grund för den mångfald och flerstämmighet som präglar den hinduiska religionen. Vidare gör boken nedslag i hinduismen under rubrikerna "hinduisk tro och livssyn", "ett myller av gudar", "heliga skrifter", "andakt och tillbedjan" och avslutar med "ett hinduiskt samhälle".

Som avslutning kommer det ett antal "frågor för analys och samtal" där ett tiotal frågor berör vad som presenterats i avsnittet. Det rör sig till största del om frågor ämnade för argumentation och diskussion och de kan alltså till viss del användas för att belysa vad författarna framhåller som extra beaktansvärt. Där ingår frågor som rör problematiken med att

framställa en enhetlig bild av religionen, hur kastsystemet fungerar och även eventuella fördelar med arrangerade äktenskap.

Sammanfattningsvis kan man säga att TITOR väljer att presentera hinduismen som en brokig religion inom vilken det rymmer många olika och direkt motsägelsefulla uppfattningar. Läroboken, framhåller förutom i den första korta delen, den mer folkliga sidan av religionen där polyteism och mytologi sägs styra mycket av hinduernas vardag. Detta bidrar till att skapa en bild av hinduismen och i förlängningen Indien, som en religion präglad av fattigdom och landsbygd. Det görs inga skillnader mellan religiösa och socioekonomiska konsekvenser för hinduerna.

Hinduismen och *Indien* och *hinduer* och *indier* används som synonymer. Texten framställer hinduismen som en indisk företeelse men även de allra flesta indier som hinduer. Den gör inte heller några direkta skillnader mellan vad som är konsekvenser av en hinduistisk religion eller vad som beror på Indiens kulturella och ekonomiska situation. Följande exempel tydliggör hur hinduismen och Indiens framställs som synonymer: "Det finns i Indien en vördnad för kon, som gör västerlänningar upprörda. Kon får enligt de flesta hinduer inte dödas" (s. 11) och "Ingen religion har så många gudar som hinduismen. [...] Det hänger samman med att nästan varje indisk by har en egen lokal gudom." (s. 19).

4.2.3. *Det sociala*

TITOR använder sig av ett varierat läsartilltal. Läsaren benämns ibland med ett neutralt *man*, "Hinduismen har liknats vid en stor djungel, som man lätt går vilse i" (s. 12) och andra gånger inkluderas läsaren genom ett *vi* i hinduismens tankegångar: "överallt, utan att vi kan se det finns brahman" (s. 16). Författaren tycks sträva efter ett neutralt eller ett inkluderande tilltal genom ovanstående grepp, men det är dock i synnerhet som *de* hinduerna framställs, "hos oss brukar de skrivas OM eller AUM. För hinduer är denna stavelse symbolen för brahman" (s. 15) och "att enskilda individer existerar framstår i hinduismen som något otillfredsställande" (s. 17).

Ett tydligare exempel på hur TITOR framställer hinduismen som något främmande och annorlunda är genom det förekommande retoriska draget att förhålla hinduismen till oss, vi i västerlandet eller till Sverige: "vi i västerlandet" (s. 11), "I väst" (s. 26), "en västerlänning" (s. 30),

och ”avståndet mellan svensk och indisk syn på dessa frågor är onekligen stort” (s. 31).

4.2.4. *Stilen*

Stilen i TITOR är i huvudsak informativ och saklig. Jag har ovan diskuterat hur den implicit utgår från ett ospecificerat *väst* och ett *vi* som fungerar som en förmodad gemensam utgångspunkt för både författare och läsare. Detta medverkar till att skapa en informativ text om något som skiljer sig från det förväntade. Greppet med vad TITOR benämner ”ögonblicksbilder” frångår dock den informativa stilen och dessa stycken blir mer målande och personliga. ”Ögonblicksbilderna” syftar enligt författarna själva till att balansera ”mellan historiska bakgrundsfakta och nutidsproblematik” (s. 4) men de blir snarare ett sätt att ytterligare lyfta fram det annorlunda och exotiska med hinduismen.

Kor ligger lättjefullt på ett torg i en indisk stad och hindrar trafiken från att komma fram. En av dem sträcker dåsig ut sig på trottoaren och fotgängare tvingas gå ut i körbanan för att ta sig förbi (s. 11).

Så bryter solen fram och far och son hälsar den med vördnad. Vända mot soluppgången håller de vatten över sig. Solstrålar glittrar i vattnet som rinner mellan fingrarna. [...] Äntligen kan alla gå till dagens första måltid (s. 23-24).

Ovanstående citat visar alltså hur TITOR använder ögonblicksbilder till att dels använda ett mer personligt och målande språk: ”ligger lättjefullt på ett torg” och ”solstrålar glittrar i vattnet” och dels lyfter fram det annorlunda med hinduismen: kor på trottoarerna och solhälsningar.

4.3. Din tro eller min?

4.3.1. *Språket*

DTEM är en bok med betydligt fler bilder och en överlag relativt avancerad layout. Den har ett mindre strikt och varierande utseende, där de olika uppslagen ofta skiljer sig åt från de tidigare. På vissa uppslag är det färgad bakgrund med olika tryck (s. 102 – 103) och på ett annat ställe är det ordet *karma* som utgör bakgrund till stycket ”kosmos eviga lag” (s. 114). Bilderna kan ligga var som helst på sidorna och storleken

varierar och ibland skrivs texten runt bilderna (s. 116). DTEM använder sig av rubriker som endast i två fall har underrubriker. Detta grepp skapar en bild av en text som är väl strukturerad och lätt att följa. DTEM använder även två faktarutor i avsnittet, vilka fyller olika funktioner. Den första faktarutan, som behandlar hur själen, *atman*, förhåller sig till världsalltet, *brahman*, är en utveckling av stycket ”många gudar eller en gud” och skrivs in i texten med ”så här förklarar Upanishaderna vad atman och brahman är.” (s. 110), medan den andra faktarutan är en icke kommenterad och från huvudtexten till ämnet avskild ruta som behandlar kons helighet (s. 113).

Ordförrådet i DTEM är inte särskilt provocerande eller avancerat. Det är mest i omnämnandet av västvärlden som negativt laddade ord förekommer, se hur nedanstående citat framhåller västerlandet som något negativt:

Indien har alltid lockat västerlänningar och varit ett spännande resmål. I slutet av 60-talet åkte många hippies dit. De sökte en alternativ livsstil till västerlandets *stress*, *konkurrens* och *slöseri*. Även idag är landet ett populärt resmål för alla unga backpackers som vill uppleva en annorlunda kultur (s. 104, min kursivering)

Även vid beskrivningen av det problematiska kastsystemet undviker DTEM starkt negativt laddade ord och vi får veta att de kastlösa är ”särskilt utsatta” (s. 113) och de ”lågkastiga har behandlats illa och har fått bo i utkanten av samhället där de utfört de smutsigaste och tyngsta arbetena”(s. 113). Följden av den försiktiga användningen av negativa ord och den knappa beskrivningen av vilka följer traditionen har inneburit, och fortfarande innebär, blir att problematiken med kastsystemet nästan sopas under mattan. Här får vi i stället veta att ”kasttänkandet kommer tydligt fram i de regler som bestämmer vad man får äta och vem man kan gifta sig med” (s. 113).

DTEM använder ett enkelt ordförråd, det finns inga tendenser till att använda ett mer avancerat ordval. Orden upplevs ibland nästan överdrivet enkelt. Att förklara ordet *astrolog* med *stjärntydare* (s.108) kan jag tycka är att undervärdera gymnasieelever, och att undvika ordet *reinkarnation* i stycket ”själen kan inte dö” och istället tala om ”återfödelse” är onödigt.

4.3.2. Innehållet

DTEMs avsnitt om hinduism präglas av religionens mångfald. I inledningen framhävs att eftersom det finns många indier, så finns det många hinduiska uttryck. Den stora mångfalden är något som präglar hela avsnittet. Läsaren presenteras för de många olika gudarna och de många olika templen och olika heliga platserna. Vi får lära oss att olika människor har olika plikter att genomföra och att det finns olika vägar att bli fri från återfödelse. DTEM avslutas med ”Fundera mera”, -frågor, som i första hand handlar om vissa centrala begrepp från avsnittet om hinduism. Eleverna ska med egna ord beskriva *brahman*, *atman*, *återfödelse*, *karma* och *dharma*. En fråga efterfrågar en jämförelse med andra religioner i fråga om uppfattning om hur man skall leva och vad som händer efter döden.

Trots betonandet av religionens mångfacetterade uttryck läggs fokus på det folkliga och mer lantliga. Vi får ta del av hinduer som ”vallfärddar dit [Ganges] för att tvätta av sig sina onda gärningar” (s. 107) och det är ”vanligt att familjer låter en stjärntydare, en astrolog, lägga ett horoskop för barnet som föds. Sedan får horoskopet styra viktiga beslut som senare ska tas i livet, t.ex. vem man ska gifta sig med...” (s. 108).

DTEM betonar alltså att hinduismen är en mångfacetterad religion som innefattar en rad skilda uppfattningar. Den betonar mångfalden av gudar, traditioner och heliga platser men väljer att inte problematisera särskilt mycket kring det. Perspektivet att läran om den stora osynliga världssjälén gör att det är rimligt att dyrka de olika mer synliga gudarna (s. 110) är en kraftig förenkling av det faktiska läget. Exempelvis är vaishnavister och shivaiter, anhängare av vishnu och shiva, övertygade om den prefererade gudens allsmäktighet (Jacobsen 2004:123f.,175f.). Även kastsystemet och den problematik det medför ges en närmast överslätande beskrivning där kastsystemet kan uppfattas som av ringa betydelse för det hinduiska samhället, vilket inte är fallet (Jacobsen 2004:107f.,338f.).

DTEM sätter precis som den äldre TITOR likhetstecken mellan hinduismen och Indien, ”det är inte bara templen som anses vara heliga platser i Indien” (s. 107), ”en tradition som finns i Indien är att människans liv är sammankopplat med universums tid” (s. 108) och ”eftersom personer inte bara rankas efter kön i Indien, utan kasttillhörigheten spelar en viktig roll...” (s. 115).

4.3.3. *Det sociala*

DTEM är överlag konsekvent i sitt tilltal. Det är i huvudsak det neutrala pronomenet *man* som författarna använder sig av i beskrivandet av hinduismen, ”istället väljer man ut någon [gud]” (s. 105) och ”det är viktigt att genomföra reningsriter innan man ska närma sig guden” (s. 107). Det förekommer dock att läsaren inkluderas i hinduismens tankegångar genom både *du* i direkt tilltal och i ett inkluderande *vi*: ”att dina handlingar i detta liv bestämmer om *du* skall återfödas till ett bättre eller sämre liv” (s.103, min kursivering) och ”*våra* själar kommer alltid att återfödas om *vi* inte förstår karmalagen, dvs att det *vi* gör i detta liv får konsekvenser för *vårt* nästa liv” (s. 113, min kursivering). DTEM gör även ansatser till ett vidare utgångsperspektiv och sätter understundom hinduismen och hinduer i kontrast med såväl kristna som muslimer, ”templen är inga ställen där hinduerna firar organiserade gudstjänster som kristna eller muslimer gör” (s. 107) och ”det finns ingen grundare till hinduismen, som Jesus för kristendomen och Muhammed för islam” (s. 103). Dock sätts hinduismens anhängare tydligt (och oundvikligt) i motsats till det *vi* som framträder som utgångspunkt för texten. ”Vi känner här igen två hinduiska föreställningar”(s. 103) och ”här kan vi fortfarande märka att de olika grupperna hålls isär” (s. 113) liksom ”bakom den värld vi kan se och uppleva finns enligt hinduerna *dharma* som är en kosmisk, moralisk ordning”(s. 114, kursivering i original).

Ovanstående nämnda upplevda ovilja mot att problematisera och djupare beskriva de svårigheter som framförallt kastsystemet och synen på livet som en följd av tidigare livsgärningar medför gör att framställningen för mig känns onyanserad. För en läsare med ringa förkunskap framstår inte kastsystemet som särskilt beklämmande och en bild av hinduismen som en oproblematiserad religion framstår.

4.3.4. *Stilen*

DTEM är skriven i en informativ stil. Vissa drag i texten gör dock att stilen närmar sig en annan. I inledningarna till styckena ”Heliga böcker” och ”Tempel och heliga platser” förekommer hänvisningar till en besökande turist, ”den som reser i Indien kan inte undgå att höra olika texter reciteras” (s. 104) och ”de många templen i Indien drar ofta till sig den resandes uppmärksamhet” (s. 107). Lägg därtill det längre citat som återgavs i avsnitt 4.3.1. ovan där hinduismen och i synnerhet Indien

framstår som ett resmål värt att besöka på grund av sina olikheter gentemot västvärlden. Indien utgör där ”en annorlunda kultur” gentemot ”västlandets stress, konkurrens och slöseri”(s.104). Tillsammans skapar dessa framställningar drag av reseskildring och reklam för Indien som resmål.

4.4. Jämförelse

4.4.1. Språket

TITOR ägnar avsnittet om hinduism ett större antal sidor, 22, än vad DTEM gör, 17. DTEM har dessutom fler och större bilder vilket bidrar till att TITORs avsnitt upplevs fylligare. DTEMs rubriker återfinns i stor utsträckning bland TITORs rubriker och underrubriker. Detta medför att det känns som ett relativt likartat urval av fakta och infallsvinklar på den mångfacetterade religionen. Bägge Läroböckers avsnitt fäster fokus på hinduismens mångfald, betydelsen av de många heliga skrifterna och det stora antalet gudar. Det fokuseras även på hur religionen kommer till uttryck i såväl hem som tempel. Det redovisas för uppfattningen om *karma*, *dharma* och *reinkarnation* och de fyra olika *yogivarianterna*, eller frälsningsvägarna, behandlas.

TITOR använder mer negativt laddade ord i beskrivningen av religionen än DTEM. Där den äldre använder ord som ”vidriga” (s. 30) om förhållandena för Indiens fattiga och beskriver hinduernas närhet till ”fanatiskt raseri” (s. 11) i fråga om kons helighet svarar DTEM med att de kastlösa är ”utsatta” (s. 113) och att änkornas ”status är låg” (s. 115).

Den äldre boken, TITOR, tillhandahåller en något djupare och mer nyanserad bakgrundsinformation och problematiserar hinduismen och dess kulturella och religiösa uttryck i större utsträckning än vad DTEM gör. Det är inte heller så enkelt att detta sker enbart på grund av det större utrymmet religionen fått i respektive bok. I TITORs kapitel ”hinduiskt samhälle” ges en avsevärt mer informationsrik framställning av kasttänkandet och dess följder än vad som erbjuds i DTEMs kapitel ”olika kaster”.

Melander menar att i de studier av historisk karaktär av språket i läroböcker som han tagit del av är det möjligt att skönja att språket i ”läroböckerna förefaller följa de allmänspråkliga förändringarna ganska väl” (Melander 2003:148). Min studie har visserligen inte närmare undersökt alla de möjliga infallsvinklar som kan belysa en språklig förändring, utan jag har valt att koncentrera mig på ordval och

komposition. Det är i sammanhanget inte heller en särskilt lång tid som förflutit mellan mina båda lärobokstexter, 18 år. Dock visar TITOR alltså prov på ett ordval av äldre karaktär vilket kan stödja Melanders slutsats om läroboksspråket som liggande ”varken i bak- eller framkant av [språk] utvecklingen” (s. 148), alltså ett språk som inte skiljer sig från det allmänna språket i någon större utsträckning.

4.4.2. Innehållet

Ovanstående resonemang (se 4.4.1 ovan) är symptomatiskt för min upplevelse av de två texterna. TITOR framställer en mer problematiskt syn på förhållandena inom hinduismen och i synnerhet Indien. Det påpekas vilka miserabla förhållanden som kvinnor och lågkastiga tvingas leva inom, ”de lever oftast under förhållanden som en västerlänning uppfattar som vidriga” (s. 30). Det poängteras mer hur religionen innefattar motstridiga uppfattningar ”denna rikedom på olika sätt att vara hindu innebär för oss ett dilemma. Vilken hinduism ska vi skildra?” (s. 17) och ”hinduismen har visat sig vara en religion, som rymmer de mest motsägelsefulla fakta och åsikter” (s. 11). DTEM gör inte lika stor affär av de följder som TITOR håller religionen ansvarig för. Det medför att jag uppfattar TITOR som en mer nyanserad informationstext om hinduismen och Indien, medan DTEM i de närmaste framstår som en mer lockande och informerande text för hinduismen och Indien. Detta intryck förstärks av DTEMs återkommande hänvisning till en föreställd besökare av landet, ”även idag är landet ett populärt resmål för alla unga backpackers som vill uppleva en annorlunda kultur” (s. 104), ”den som reser i Indien kan inte undgå att höra olika texter reciteras” (s. 104) och ”de många templen i Indien drar ofta till sig den resandes uppmärksamhet” (s. 107).

En stor likhet mellan böckerna består i det redan kommenterade likställandet av religionen hinduism med landet Indien. Det görs inte i någon av böckerna någon större skillnad mellan vilka uttryck i den hinduiska indiska kulturen som är en följd av religiös praxis eller är en följd av den ekonomiska och sociologiska situationen för såväl landet som dess invånare. Detta kan jämföras med vad Kamali (2006) erfar i sin studie, där han menar att ”flera böcker [tenderar] att basera sin skildring av religionen på socioekonomiska och kulturella förhållanden i Indien” (Kamali 2006:58).

De båda läroböckerna framhåller även det mer folkliga och vidskepliga inom religionen. En tydlig indikation på detta får man bara

genom att titta på de bilder som valts ut till de båda böckerna. TITOR använder enbart svartvita bilder vilket får antas bero på bokens ålder (i den andra upplagan återfinns en färgbilaga om tolv bilder). Men oavsett färg eller inte är det i de båda böckerna fokus på det annorlunda och det exotiska. Vi ser i bägge böckerna hur hinduer badar i heliga floder, hur hinduer bränner sina lik vid strandkanten och människorna är oftast målade eller halvklädda och sysselsatta med att tvätta och sköta om gudabilder. Kon och dess helighet framhålls även i illustrationer där de strosar omkring obehindrat i städerna. Just framhävandet av kon i såväl text som bild avslöjar en bild av hinduismen och Indien som mindre utvecklade. Hinduerna behöver kon och får genom den såväl näring (mjölk), värme (torkad spillning används som bränsle) och draghjälp. TITOR berättar även att urinen från kon är antiseptisk och ”kommer till användning medicinskt” (s. 11). Detta ger intrycket av Indien som ett fattigt och underutvecklat land som inte har andra möjligheter till bränsle än kospillning och en om inte bristfällig så åtminstone kraftigt underutvecklad sjukvård.

Mitt resultat är inte detsamma som Härenstam (2000) påvisar i sin undersökning av bilden av den tibetanska buddhismen i läroböcker. Härenstam har i sin undersökning sett att läroböcker utgivna på 1980-talet i större utsträckning fokuserar på religiös praxis, det vill säga vilka uttryck religionen tar sig rent praktiskt. I läroböcker utgivna under 1990-talet är det istället symboliska tolkningar av den tibetanska buddhismen och det ideologiska innehållet i religionen som sätts i fokus (Härenstam 2000:108). Min egen studie ger inte prov på en liknande förändring av framställningen av hinduism, utan båda texterna fokuserar på hinduismens praxis mer än det ideologiska innehållet och symboliska tolkningar. Det kan eventuellt förklaras av att bilden av den tibetanska buddhismen i allmänhet har genomgått stora förändringar. Härenstam beskriver i ett omfattande kapitel hur olika bilden av den tibetanska buddhismen kan te sig (s. 22 – 74) och hur den förändrats från att betraktas som ”paradexempel på det förtryckande feodalsamhället” (s. 77) via Dalai Lamas nobelpris som fredskämpe 1989 till ”en ny idealisering av Tibet och den tibetanska kulturen och religionen” (s. 78). Detta menar Härenstam speglar läroböckernas framställning.

Om bilden av den tibetanska buddhismen förändrats i läroböcker i takt med det övriga samhällets bild är det en möjlighet att DTEMs mindre anklagande framställning av hinduismen speglar en uppfattning i samhället. DTEM använder alltså mindre negativt laddade ord i sin framställning (se avsnitt 4.3.1 ovan) och håller inte i lika stor utsträckning religionen ansvarig för kastsystemets diskriminering (se

avsnitt 4.3.2 ovan) än vad den äldre TITOR gör. Detta kan vara en tendens i samhället som återskapas i DTEM, att ha en mer omfattande uppfattning där de förhållanden som råder i Indien inte endast kan förklaras med hinduismen.

4.4.3. *Det sociala*

Bägge texter använder det neutrala pronomenet *man* i sin beskrivning av hinduismen, men de alternerar båda även med det mer inkluderande *vi*. *Vi* används dock för att inkludera på två olika sätt. Ibland omfattar det en hinduisk livssyn, ”överallt, utan att vi kan se det finns brahman”(TITOR s. 16) och ibland är det en beteckning på ett annat vi, ”[v]i känner här igen två hinduiska föreställningar”(DTEM s. 103). Detta andra *vi*, vilket inte innefattar hinduer är istället ett *vi* som inkluderar läsaren och författarna i ett svenskt eller ett västerländskt perspektiv som alltid används som utgångspunkt för framställningen. TITOR är tydlig i sina hänvisningar till ett västerländskt tankesätt (se 4.2.3) med uttryck som ”det finns i Indien en vördnad för kon, som ofta gör västerlänningar upprörda” (s. 11) och ”många anser att vi i västerlandet har en onyanserad uppfattning om kons roll...” (s. 11). DTEM använder inte orden *västerland* och *västerlänningar* men det är ändå tydligt (se 4.3.3) att framställningen utgår från ett vi mot vilka hinduismen ställs, ”bakom den värld vi kan se och uppleva finns enligt hinduerna *dharma* som är en kosmisk, moralisk ordning”(s. 114, kursivering i original), ”de troende ber då till den gud de valt” (s. 108) och ”här kan vi fortfarande märka att de olika grupperna hålls isär” (s. 113).

Detta förfarande stämmer väl överens med vad Kamali (2006) erfar i sin studie av lärobokstexter. Han menar att böckerna ”framstället 'de andra' som underlägsna 'oss' och på ett systematiskt sätt reproducerar den destruktiva tudelningen av människor i ett 'vi' och ett 'dem'” (Kamali 2006:93).

4.4.4. *Stilen*

Stilmässigt är det två texter med tydliga likheter. Det rör sig om två texter som är skrivna med en informerande stil. Det finns avsnitt i de bägge texterna där författarna lämnar den inslagna vägen, (se avsnitt

4.2.4 & 4.3.4) men dessa anser jag inte är tillräckligt stora för att påverka helhetsintrycket.

5. Sammanfattning och diskussion

Jag strävar alltså i studien efter att genom en komparativ textanalys av två läroböcker inom gymnasieskolans ämne religion med olika utgivningsdatum se om och hur de ger uttryck för värderingar i samband med framställandet av religionen hinduism. Studien utgår från en syn på text och samhälle som nära deltagare i ett komplext sammanhang där det ena är beroende av det andra, som presenteras närmare i Englund och Ledin (2003). Analysen utgår i första hand från Hellspong och Ledin (1997) och Hellspong (2001) och dessas metoder för en analys av sakprosa.

Vad kan man då säga om texterna utifrån studiens frågor, som löd:

- Vilka likheter och skillnader finns det mellan texterna, på ett antal utvalda jämförelsepunkter?
- Ger texterna uttryck för värderingar? I så fall vilka?
- Om texterna ger uttryck för värderingar, går det att se en förändring av dessa i texterna?

Jag kommer här att försöka besvara studiens frågor under rubrikerna 5.1. *Likheter och skillnader* och 5.2. *Värderingar och skillnader i värderingar*, där det sistnämnda är en ett sammanslaget svar på frågorna rörande värderingar och skillnader i dessa. Därefter avslutas kapitlet med en didaktisk reflektion rörande vad som framkommit i studien.

5.1. Likheter och skillnader

Trots de nästan 20 år som skiljer böckerna åt, är det två relativt liknande avsnitt om hinduism vi möter. Bägge böcker har ett likartat språk, ett likartat innehåll, ett likartat tilltal och en likartad stil. Ingen av böckerna använder ett särskilt komplicerat ordförråd och de följer båda en liknade disposition. Innehållsmässigt återfinns den ena bokens delteman i den andre och bägge böckerna kan sägas ge en likartad framställning av

religionen. Det fokuseras i huvudsak på en mer folklig och andlig hinduism vilket bidrar till en framställning präglad av det exotiska och annorlunda. De båda texterna gör egentligen ingen skillnad på hinduismen och landet Indien eller vilka företeelser i Indien som är konsekvenser av religiösa eller socioekonomiska faktorer. De båda texterna har ett blandat pronomenbruk i förhållande till läsare och hinduer. Bägge använder pronomenet *man* i sin framställning, men läsaren är växelvis innefattad i ett *vi* som innesluter hinduer, men texterna använder även ett annat *vi*, som syftar till en föreställd gemenskap mellan läsare och författare som betraktare av hinduismen utifrån en gemensam och medveten utgångspunkt.

Det finns dock naturligtvis skillnader texterna emellan, och den största skillnaden är att den äldre texten tydligare problematiserar de följder som den tillskriver hinduismen i det indiska samhället. Detta rör främst kastväsendet och synen på kvinnor. Den äldre texten brukar stundtals mer negativa ord kring hinduismen och hinduers föreställningar och handlande (se avsnitt 4.2.1 ovan). Den nyare undviker istället att närmare belysa de problem som kastsystemet och kvinnoynen medför och kommenterar dessa i det närmaste i förbifarten med ett vagt ordval (se avsnitt 4.3.1 ovan).

5.2. Värderingar och skillnader i värderingar

Det finns värderingar mer eller mindre implicita i de två avsnitten om hinduism. Som redovisas i avsnitt 4.4.1 och 4.4.2 skiljer sig de båda böckerna åt i avseende på vilket ordval och vilken mån de problematiserar religionen och dess konsekvenser. Den äldre bokens mer omfattande beskrivning av religionens problematik och det negativt klingande ordval som förekommer gör att hinduismen där framställs som en mer besvärlig och annorlunda religion än i den yngre boken. Den yngre boken ger samtidigt en mer förlåtande bild av situationen för dagens hinduer och genom sin mindre problematiserande framställning framstår hinduismen och i synnerhet Indien som ett avstressat alternativ till den västerländska livsstilen.

Det går dock samtidigt att argumentera för att bägge texterna har en liknande framställning av religionen och dess anhängare. Det är framförallt en bild av de mer folkligt förankrade uppfattningarna som speglas vilket medför en bild av hinduismen som en mystisk religion präglad av magi och vidskeplighet och Indien som ett mindre utvecklat land (se avsnitt 4.4.2 ovan).

Särskilt tydlig är framställningen av hinduismens anhängare som avvikande från det västerländska. Det västerländska är inget som preciseras utan framstår istället som en för läsaren och författarna självklar och gemensam utgångspunkt, utifrån vilken hinduismen genomgående framställs. Det gör i bägge böckerna klart att hinduismens tankegångar och förhållningssätt skiljer sig åt från detta gemensamma, ”i väst har man ofta uppfattat yoga som enbart ett slags kroppsövningar” (TITOR:26) och ”det får kanske oss att tänka på meditationsövningar för stressade västerlänningar (DTEM:116).

5.3. En didaktisk reflektion

Härenstam behandlar frågan om vilka bilder av religioner som läroböckerna presenterar och hur dessa har förändrats. Han visar genom nedslag hur olika skolböcker från olika tider ger olika bilder av den tibetanska buddhismen (Härenstam 2000:75f). Även om min egen studie egentligen inte påvisar några större förändringar i hur hinduismen framställs, är det fortfarande viktigt att beakta det som Härenstam gör gällande för läroböcker och deras framställningar, nämligen ”att det urval som läromedelsförfattarna gör har rätt mycket med tidsanda, politiskt och religiöst klimat i *vårt eget land* att göra” (2000:119, kursivering i original). Min studie visar att det finns värderingar mer eller mindre implicit uttryckta i de två utvalda läroböckerna, och att dessa värderingar alltså speglar de värderingar som råder i samhället. Detta är ytterst viktigt att som lärare vara medveten om och vara vaksam inför.

Det sätt som skolböcker och skolan i stort förmedlar en bild av världen sedd utifrån en föreställd gemensam västerländsk utgångspunkt benämner Kamali med stöd av Bourdieu och Passeron ”den pedagogiska handlingens symboliska våld” (Kamali 2000:94). Kamali hävdar att ”utbildningsinstitutionerna tillhandahåller lärarna det maktmedel som ger dem legitim makt att genom utbildning återskapa den symboliska föreställningen om 'verkligheten', om 'rätt' och om 'fel'” (Kamali 2000:49). Skolan utövar alltså ett symboliskt våld, genom att betrakta samhällets rådande värderingar som de sanna och riktiga. Men kanske viktigare ändå är att skolan genom att utgå från denna föreställda gemensamma utgångspunkt, utifrån vilken andra kulturer och traditioner framställs, utestänger de elever i skolan som på ett eller annat sätt inte ingår i den framställda gemensamheten: ”Indelningen av samhället i ett ”vi” och ett ”dem” [blir] en del av utbildningssystemets mekanismer”

(Kamali 2000:49). Kamali framhåller hur detta sätt att utesluta elever som inte ingår i eller delar majoritetssamhällets bakgrund som en förklaring till dessas problem i skolan och de ofta låga utbildningsprestationerna (Kamali 2000:49).

Skolans uppgift ”att förmedla och hos eleverna förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på” (Lpf94:37) samtidigt som ”undervisningen skall vara saklig och allsidig” (Lpf94:38) framstår i detta sken som mycket problematisk. Härenstam föreslår ett vidgat perspektiv på vad som i läroplanen benämns ”kristen tradition och västerländsk humanism” (Lpf94:37) och förespråkar istället ”ett *mänsklighetens* kulturarv” (Härenstam 2000:156 kursivering i original). Detta skulle då medföra att istället för att eleverna indoktrinerats i en viss livsåskådning, ”i stället [...] låta dem för sin utveckling formas och ta del av den stora och rika tradition som mänsklighetens alla religioner tillsammans utgör (Härenstam 2000:156). Härenstam efterlyser här omfattande och betydande förändringar av såväl styrdokument som läroböcker och även i förlängningen ett förändrat samhälle. Omfattande och betydande förändringar tar dock lång tid i anspråk. Följande studie kan därför bara framhålla vikten av att som aktör inom de utbildande institutionerna vara medveten om att dessa företeelser existerar och vara vaksam på de följder de medför. Det är viktigt att explicit diskutera och problematisera utifrån vilka förutsättningar en framställning framförs och vilka eventuella problem och faror det medför.

Härenstam menar att den nyare läroplanen, Lpf94 ger utrymme för en religionsundervisning som syftar till att låta eleverna lära sig av religioner istället för att lära sig om, som tidigare varit fallet (s. 153f). Det är anmärkningsvärt att det i den yngre undersökta boken inte ges större utrymme för vad Härenstam benämner symboliska tolkningar och det ideologiska innehållet i hinduismen som han menar är bättre lämpat för elevens ”egen andliga utveckling” (s. 108).

Material och Litteraturförteckning

Material

- Appelros Erica, Anne-Christine Hornborg & Helena Röcklinsberg 2006. *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Löwgren Arne, Bo Ahlberg & Lars Rydberg 1998. *Tro. I tid och rum*. Malmö: Gleerups Utbildning.

Litteratur

- Englund Boel, Per Ledin & Jan Svensson 2003. Sakprosa – vad är det? I: Englund Boel & Per Ledin (red.), *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur. S. 35 – 60.
- Englund Boel & Per Ledin 2003. Inledning. I: Englund Boel & Per Ledin (red.), *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur. S. 13 – 34.
- Frid, Anniqa & Christian Schnell 2008. *Kunskap är makt. En jämförande analys av kursplaner i engelska för gymnasieskolan med språkkunskap, kunskapssyn och makt i fokus*. [www]. Hämtat från <<http://hdl.handle.net/2077/18442>> Hämtat 2009-12-02
- Hellspång, Lennart & Per Ledin 1997. *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Hellspång, Lennart 2001. *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur
- Härenstam, Kjell 2000. *Kan du höra vindhästen? Religionsdidaktik - om konsten att välja kunskap*. Lund: Studentlitteratur
- Imsen, Gunn 1999. *Lärarens värld. Introduktion till allmän didaktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Jacobsen, Knut A. 2004. *Hinduismen. Historia, tradition, mångfald*. Stockholm: Natur och kultur.
- Kamali, Masoud 2006. Skolböcker och kognitiv andrafiering. I: Sawyer, Lena & Masoud Kamali (red.). *Utbildningens dilemma. demokratiska ideal och andrafierande praxis*. Stockholm: Statens offentliga utredningar. S. 47 – 102.
- Läraryrket 2002. Läroplan för de frivilliga skolformerna 94 (Lpf94) i *Lärarens handbok*. Stockholm: Läraryrket.

- Melander, Björn 2003. Läroboksspråket – en flintskallig primadonna?. I: Staffan Selander (red.), *Kobran, nallen och majjen*. Stockholm: Liber. S. 133–153.
- Nationalencyklopedin, www.ne.se - 2009-12-10
- Norlund, Anita 2009. *Kritisk sakprosaläsning i gymnasieskolan – didaktiska perspektiv på läroböcker, lärare och nationella prov*. (Göteborg studies in educational sciences 273.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sandqvist, Carin 1995. Från 50-tal till 80-tal. Om form och innehåll i historieläroböcker. I: Strömquist, Siv (red.), *Läroboksspråk*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 26.) Uppsala: Hallgren & Fallgren Studieförlag. S. 124-188.
- Selander, Staffan 1998. *Lärobokskunskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Skolöverstyrelsen 1983. 3 uppl. *Läroplan för gymnasieskolan, Lgy70, allmän del*. Stockholm: Liber utbildningsförlag.
- Strömquist, Siv 1995. Läroboksspråk – mönster eller monster? I: Strömquist, Siv (red.), *Läroboksspråk*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 26.) Uppsala: Hallgren & Fallgren Studieförlag. S. 7 – 11.